

**BUDJET TASHKILOTLARIDA MOLIYAVIY NAZORAT VA  
ICHKI AUDIT XIZMATINI TASHKIL ETISH**

**Axmedova Nigora Djabbaraliyevna**

O‘zbekiston respublikasi

Bank moliya akademiyasi magistranti

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada davlat maqsadli jamg‘armalari xarajatlari ustidan davlat moliyaviy nazoratini tashkil etish va amalga oshirishning nazariy hamda amaliy jihatlarini tadqiq etilgan. Davlat maqsadli jamg‘armalari mablag‘laridan samarali, maqsadli va qonuniy foydalanishni ta’minlashda davlat moliyaviy nazoratining o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, jamg‘armalar xarajatlarini rejalashtirish, moliyalashtirish, ijro etish va hisobotini yuritish jarayonlarida yuzaga keladigan moliyaviy xavflar hamda nazoratdagi muammolar tahlil qilingan. Davlat moliyaviy nazoratining zamonaviy shakl va usullarini joriy etish, raqamli texnologiyalardan foydalanish, riskga asoslangan nazorat mexanizmlarini rivojlantirish hamda nazorat samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

**Kalit so‘zlar:** davlat maqsadli jamg‘armalari, davlat moliyaviy nazorati, budjet mablag‘lari, jamg‘arma xarajatlari, moliyaviy nazorat, davlat moliyasi, moliyaviy xavflar, riskga asoslangan nazorat, raqamlashtirish, moliyaviy intizom, mablag‘lardan samarali foydalanish.

So‘nggi yillarda davlat mablag‘laridan samarali foydalanish va budjet tashkilotlarining moliyaviy faoliyatini nazorat qilish zarurati ortib bormoqda. Budjet mablag‘larining noto‘g‘ri sarflanishi yoki maqsadsiz ishlatilishi davlat iqtisodiyotiga katta zarar yetkazishi mumkin, shuningdek, jamiyat tomonidan budjetga bo‘lgan ishonchni kamaytiradi. Shu bilan birga, davlat mablag‘laridan foydalanishda shaffoflik va hisobdorlikni oshirish

korruptsiyaga qarshi kurashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu dissertatsiya mavzusi, aynan shu omillarni hisobga olgan holda, budget mablag‘lari ustidan moliyaviy nazoratni takomillashtirish masalalarini tahlil qilish va samaradorlikni oshirish bo‘yicha takliflarni ishlab chiqishga qaratilgan.

Budget tashkilotlari tomonidan davlat mablag‘larini nazorat qilish tizimi moliyaviy barqarorlikni saqlashda katta ahamiyatga ega. Moliyaviy nazorat davlatning moliyaviy resurslari maqsadga muvofiq va samarali ishlatilishini ta‘minlash orqali moliyaviy salbiy oqibatlarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Davlat mablag‘laridan oqilona foydalanish davlat siyosatining samaradorligini oshiradi va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni tezlashtiradi. Shu sababli moliyaviy nazoratning sifatini oshirish uchun zamonaviy texnologiyalar va nazorat usullarini joriy etish, amaldagi tizimlarni takomillashtirish zarurati dolzarbdir.

Bugungi kunda respublikamizda mavjud bo‘lgan davlat moliyaviy nazorat tizimi asosan tashqi moliyaviy nazoratdan iborat bo‘lib, vakolatli organlar, jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Hisob Palatasi, Moliya vazirligi, Soliq qo‘mitasi, Bosh prokuratura kabilarning alohida bo‘linmalari o‘z vazifalari doirasida davlat moliyaviy nazoratini amalga oshirib kelmoqdalar. Davlat moliyaviy nazoratini kuchaytirish va samarali ishlashini ta‘minlashga qaratilgan qator chora-tadbirlar amalga oshirilayotganligi va me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinayotganligiga qaramay byudjet tashkilotlarida mablag‘lardan samarali foydalanishda xato-kamchiliklar va huquqbuzarliklarga yo‘l qo‘yilmoqda. Biroq, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 21 avgustda qabul qilingan – “Ta‘lim va tibbiyot muassasalarini moliyalashtirish mexanizmini hamda davlat moliyaviy nazorati tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ–3231-son Qarori byudjet mablag‘lari ijrosini nazorat qilish va uning shaffofligini ta‘minlash

hamda davlat moliyaviy nazorati tizimida keskin ijobiy o'zgartirishlar qilishni taqozo etmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni ta'kidlash joizki, endilikda, respublikamizda byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligi ilg'or xalqaro tajriba asosida takomillashtiriladi va bunda byudjet tashkilotlarida ichki audit va moliyaviy nazorat tizimiga alohida e'tibor qaratiladi.

Mamlakatimizda davlat moliyaviy nazoratini amalga oshiruvchi, byudjet mablag'larining maqsadli sarflanishi ustidan muntazam monitoring olib boruvchi tashkilot O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi Nazorat-taftish bosh boshqarmasi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 10 avgustdagi "O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5147-sonli Farmoni va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 21 avgustda qabul qilingan – "Ta'lim va tibbiyot muassasalarini moliyalashtirish mexanizmini hamda davlat moliyaviy nazorati tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-3231-son Qarori davlat moliyaviy nazorati tizimining tubdan isloh qilinishiga zamin yaratdi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3231-son Qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi Nazorat-taftish bosh boshqarmasi O'zbekiston Respublikasining Davlat moliyaviy nazorati bosh boshqarmasi etib qayta tashkil qilindi va unga quyidagi qo'shimcha vazifalar yuklatildi:

- byudjet tashkilotlarida byudjet mablag'larini boshqarish va byudjet hisobini yuritish bo'yicha maxsus avtomatlashtirilgan dasturiy mahsulotlar vositasida byudjet tashkilotlarining moliyaviy faoliyatini doimiy monitoring qilish;
- byudjet qonunchiligiga rioya etish bo'yicha byudjet tashkilotlari bilan tizimli asosda profilaktika ishlarini olib borish;

- byudjet tashkilotlarida aniqlanayotgan pul mablag‘lari va moddiy boyliklarni talon-toroj qilish, kamomadlarga yo‘l qo‘yish, xarajatlar smetasi va shtatlar jadvallarini tuzish, tasdiqlash hamda ijro etish tartibini buzish va byudjet qonunchiligini boshqacha tarzda buzish;

- holatlarini chuqur tahlil qilish va ularni sodir etish shart-sharoitlarini bartaraf qilish bo‘yicha aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqish;

- masofaviy nazoratni keng ko‘lamda qo‘llash, zamonaviy axborot texnologiyalari va ma'lumotlar bazasi vositasida tekshirish ob'ektlari va maqsadlarini aniqlash yo‘li bilan kam samarali taftishlarni qisqartirish bilan bir vaqtda byudjet tashkilotlarini tekshirish samaradorligini oshirish.

Bundan tashqari, yuqoridagi qarorning 9-bandiga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi markaziy apparati tarkibida Byudjetni tuzish va g‘aznachilik ijrosi, ichki audit va moliyaviy nazorat metodologiyasi boshqarmasi tashkil qilinib, uning asosiy vazifalari sifatida quyidagi- lar belgilandi:

- ilg‘or xalqaro tajriba asosida byudjet mablag‘laridan foydalanish natijadorligini, Qoraqalpog‘iston Respublikasi byudjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlarining o‘zini o‘zi ta'minlashi, shuningdek, mahalliy hokimiyat organlarining byudjet daromadlari bazasini kengaytirish va mablag‘laridan oqilona foydalanish bo‘yicha manfaatdorligini oshirishga qaratilgan yo‘nalishlarda byudjet jarayoni metodologiyasini takomillashtirish;

- zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda byudjet hisobi va hisoboti tizimini yanada takomillashtirish, byudjet tizimi byudjetlari g‘azna ijrosi va davlat moliyaviy nazorati tizimini rivojlantirish;

- respublika darajasidagi va hududiy ichki audit va moliyaviy nazorat xizmatlari faoliyatini tashkiliy-metodik jihatdan ta'minlash va muvo-fiqlashtirish, ichki audit va moliyaviy nazoratning xalqaro standartlarini ularning faoliyatiga joriy etish.

*ilmiy –amaliy anjuman*

Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, davlat moliyaviy nazorati mexanizmlarining samarali faoliyat ko'rsatishi byudjetdan moliyalashtiriladigan tashkilotlarda ichki audit funksiyasining nechog'lik darajada amalga oshirilayotganligiga bevosita bog'liqdir. Zero, rivojlangan mamlakatlar, jumladan, AQSh, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Germaniya kabi davlatlar allaqachon davlat sektorida ichki auditni samarali yo'lga qo'yishgan.

**1-jadval**

**Ichki audit bo'yicha ayrim rivojlangan davlatlar tajribasining o'ziga xos jihatlari**

|   | <b>Ko'rsatkichlar</b>      | <b>AQSh</b>                                                                                                 | <b>Buyuk Britaniya</b>                                                                        | <b>Yaponiya</b>                                                                                                                                                               |
|---|----------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| . | Me'yoriy hujjat            | Davlat sektori auditining umum qabul qilingan standartlari (General accepted government auditing standards) | Davlat sektori ichki audit standartlari (Public sector internal audit standards)              | Ichki auditorlar institutining Ichki audit professional amaliyoti xalqaro standartlari (The IIA's International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing) |
| . | Nazorat qiluvchi tashkilot | Davlat audit boshqarmasi (Government auditing office)                                                       | Ichki audit standartlari bo'yicha maslahat kengashi (Internal Audit Standards Advisory Board) | Moliyaviy xizmatlar agentligi (Financial service agency)                                                                                                                      |
|   |                            | Sertifikatli ichki auditor (Certified internal auditor),                                                    | Sertifikatli ichki auditor                                                                    | Sertifikatli jamoat buxgalteri                                                                                                                                                |

*ilmiy –amaliy anjuman*

|  |                             |                                                                   |                                 |                                  |
|--|-----------------------------|-------------------------------------------------------------------|---------------------------------|----------------------------------|
|  | Amal qiluvchi<br>sertifikat | Davlat sektori ichki audit<br>standartlari diplomi<br>(DipIPSIAS) | (Certified internal<br>auditor) | (Certified Public<br>Accountant) |
|--|-----------------------------|-------------------------------------------------------------------|---------------------------------|----------------------------------|

***Manba: muallif ishlanmasi.***

Ichki auditni qo'llanish sohasi va amalga oshiradigan funksiyalariga ko'ra tasniflash mumkin. Xalqaro tajribaga ko'ra qo'llanish sohasi bo'yicha ichki audit ikkiga bo'linadi: davlat sektorida ichki audit va xususiy sektorda ichki audit.

Byudjet tashkilotlarida ichki audit tizimini joriy qilish bo'yicha xorij tajribasiga to'xtaladigan bo'lsak, uning asosiy jihatlari quyida bayon etiladi (1-jadval).

Ichki auditning vatani hisoblangan AQShda Ichki auditorlar instituti tashkil etilgan bo'lib, unda dunyoning 170 dan ortiq mamlakat hududlaridan 190000 nafardan ortiq a'zolari birlashtiradi.

AQShda ichki auditni tartibga solishda quyidagi ikki muhim hujjatdan foydalaniladi:

Ichki auditorlar institutining Ichki audit professional amaliyoti xalqaro standartlari (The IIA's International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing);

Davlat sektori auditining umum qabul qilingan standartlari (General accepted government auditing standards).

Buyuk Britaniyada byudjet tashkilotlarida ichki audit Ichki audit standartlari bo'yicha maslahat kengashi tomonidan ishlab chiqiladi. Mazkur standartlarni ishlab chiqishning alohida xususiyati shundaki, ularni ishlab chiqishda Ichki audit standartlarini o'rnatuvchilar (Relevant internal audit standard setters) tomonidan belgilangan talablar asos sifatida olinadi. Ichki audit standartlarini o'rnatuvchilar tarkibiga Davlat moliyasi va buxgalteriya

hisobi jamoat instituti (CIPFA), HM G‘aznachiligi (HM Treasury), Sog‘liqni saqlash vazirligi va Moliya vazirligi kiradi. Ushbu tashkilotlar o‘z manfaatlaridan kelib chiqqan holda byudjet tashkilotlari ichki audit standartlarini talablarini belgilab berishadi.

Yaponiyada ichki auditni tashkil etish, sertifikasialash va nazorat qilish. Moliyaviy xizmatlar agentligining mustaqil organi hisoblangan Sertifikatli jamoat buxgalterlari va auditorlik faoliyati nazorati kengashi (Certified Public Accountants and Auditing Oversight Board) tomonidan amalga oshiriladi.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI**

1. Hepworth, N. (2024). The distinction between public financial management and internal control (PFM/IC) and public financial administration and internal control (PFA/IC). In Public financial management and internal control (pp. 85–117). Springer.
2. The Institute of Internal Auditors. (2020). The IIA’s Three Lines Model: An update of the Three Lines of Defense. <https://www.theiia.org/en/content/position-papers/2020/the-iias-three-lines-model-an-update-of-the-three-lines-of-defense/>
3. United Nations General Assembly. (2011). Promoting the efficiency, accountability, effectiveness and transparency of public administration by strengthening supreme audit institutions (A/RES/66/209).
4. INTOSAI. (2019). ISSAI 100: Fundamental principles of public-sector auditing. INTOSAI Framework of Professional Pronouncements. <https://www.issai.org/pronouncements/issai-100-fundamental-principles-of-public-sector-auditing/>
5. International Auditing and Assurance Standards Board. (2018). ISA 200: Overall objectives of the independent auditor and the conduct of an audit in

accordance with International Standards on Auditing. International Federation of Accountants.

6. Power, M. (2000). The audit society — Second thoughts. International Journal of Auditing, 4(1), 111–119.

7. Bovens, M. (2007). Analysing and assessing accountability: A conceptual framework. European Law Journal, 13(4), 447–468.